

Les paradoxes de la crisi europea

Enzo Traverso

El procés d'unificació europea es troba avui en una crisi profunda, sens dubte la més greu des del seu començament, a l'inici de la dècada de 1950. Ja ningú somnia la unitat europea que, lluny d'aparèixer com una idea federadora, ha esdevingut, en el millor dels casos, una fórmula retòrica buida i, en el pitjor, objecte de burla i sarcasme. Els únics que la reivindiquen ritualment són els membres d'una classe política del tot desacreditada que no sembla tenir ja cultura ni valors. Com més branden la seua fe en Europa, més la desqualifiquen, també als ulls de la multitud d'aquells que mai havien sentit la menor simpatia per l'antieuropisme conservador, nacionalista o xenòfob.

Aquesta crisi europea està farcida de contradiccions i paradoxes. La primera té a veure amb el fet, molt fàcil de constatar,

que el vell món no ha estat mai, en el decurs de la seua història, tan unit i integrat com avui. Una vegada esvanits els clivells de la guerra freda —quan una part del continent formava part de l'«Est»—, la unitat d'Europa es presentava com una dada quasi natural. En la part occidental, el declivi de les sobiranes estatals i l'entrada en vigor de la moneda única han contribuït a acostar els modes de vida, a crear preocupacions comunes, a esborrar prejudicis i barreres culturals. Per a milions de joves europeus en la vintena, les fronteres no volen dir ja gran cosa. Han estudiat en diferents països, hi han fet amics, hi viatgen tot sovint en vols *low cost* i n'aprenen les llengües. Els intercanvis entre uns i altres s'intensifiquen i quan es retroben no es perceben com a estrangers. Les diferències culturals que els caracteritzen no se'ls presenten com a obstacles, sinó més aviat com una font d'enriquiment recíproc. Fet i fet, aquestes generacions joves han redescobert el significat més noble de la «frontera» com a lloc de trobada més que no pas de separació. L'experiència cosmopolita d'Europa, en un altre temps reservada a una elit privilegiada o —sota formes bastant menys confortables— als treballadors immigrants, és a hores d'ara un fenomen de masses. Mentre que la fi de l'ordre bipolar del segle XX ha multiplicat els focus de guerra al món, de l'ex Unió

Enzo Traverso (Gavi, Itàlia, 1957) és un dels més destacats historiadors de les idees del segle XX. Durant anys ha estat professor a la Universitat Jules Verne de Picardia i a la EHESS (París). A hores d'ara és catedràtic d'Humanitats a la Universitat de Cornell (EUA). És autor d'una extensa obra, sovint traduïda a les principals llengües. Ha publicat, entre altres, *A feat et à sang. La guerre civile européenne 1914-1945, La fin de la modernité juive, L'histoire comme champ de bataille. Interpréter les violences du XX siècle*. En català, se'n troben *El totalitarisme. Història d'un debat* (PUV, 2002) i *Els usos del passat. Història, memòria i política* (PUV, 2006).

Soviètica al món àrab –en flames des de fa un quart de segle–, la pau regna a l'Europa occidental. La idea d'una guerra franco-alemanya –n'hi hagué dues en el decurs del segle passat– és avui totalment impensable, anacrònica, semblant a la d'escriure amb ploma d'oca i tinter en l'era dels ordinadors portàtils. Dit d'una altra manera, la unitat d'Europa ja existeix. No té res a veure amb la retòrica cada vegada més racista i islamòfoba d'una Europa «judeocristiana». La unitat d'Europa existeix en el seu teixit antropològic i cultural, en les predisposicions mentals dels seus habitants.

Aquesta constatació, d'altra banda força trivial, té una conseqüència decisiva: la crisi de l'Europa actual no és la crisi de la integració supranacional de les societats que la componen. Naix, més aviat, del rebuig massiu i cada vegada més radical d'aquestes mateixes societats envers les institucions polítiques europees. Es tracta d'una contradicció aguda, que sovint és amagada per la puixança dels moviments xenòfobs que reivindiquen el restabliment de les fronteres, la fi de la moneda única i la restauració de les sobiranes nacionals perdudes. Aquests moviments, tanmateix, no són sinó un sismògraf d'aquesta crisi: *exploten* el rebuig massiu a les elits polítiques que gestionen el continent més que no pas *expressen* una voluntat compartida de replegament nacional. L'eficàcia de què donen proves com a catalitzadors del vot de protesta no implica, en la major part dels casos, suport al seu projecte polític. Votar per ells significa abans que res votar *contra* la «camarilla» de Brussel·les. Vet ací la primera conclusió de la paradoxa que hem apuntat: la crisi europea és una *crisi política*. El discurs dominant que la presenta com una crisi econòmica –en raó dels deutes

sobirans, d'unes maquinàries productives escassament competitives, etc.– resta presoner, com ha remarcat Wolfgang Streeck, d'una concepció neoliberal de l'economia que elimina l'economia política, naturalitza el mercat i sotmet la societat a les seues dinàmiques, tot considerant ineluctables els seus devastadors efectes socials.

És, doncs, cap a les elits polítiques que caldria dirigir l'esguard. La diferència que hi ha entre aquestes elits i els seus antecessors és, des d'aquest punt de vista, vertaderament impressionant. El contrast és tan fort que, per reacció, hom no pot sinó sentir una certa admiració per aquells vells conservadors que hem canonitzat com a pares espirituals d'Europa. No parle dels intel·lectuals que, com per exemple Altiero Spinelli, imaginaren una Europa federal just en el moment en què el vell món s'enfonsava en la guerra. Pense més aviat en els arquitectes de les nostres institucions actuals, en els Adenauer, De Gasperi, Schuman. Tots ells havien nascut, com ha recordat recentment Susan Watkins, entorn dels anys 1880, en l'apogeu dels estats nació, i es van formar en un temps en què a Europa es circulava encara a ritme molt lent. Potser el que els aproximava era una certa idea europea de la germanitat: Adenauer havia estat alcalde de Colònia, De Gasperi havia representat la minoria italiana al Parlament de l'Imperi austro-hongarès i Schuman s'havia format a Estrasburg, a l'Alsàcia alemanya d'abans del 1914. Quan es reunien parlaven en alemany, però compartien la concepció d'una Alemanya cosmopolita, multicultural, molt allunyada de la tradició del nacionalisme prussià i del pangermanisme. Tenien una visió d'Europa i varen dissenyar-ne un recorregut comú enmig d'un món bipolar. I tenien també coratge, perquè es tractava de

proposar un destí compartit a pobles que acabaven de destrossar-se entre ells. El seu projecte d'integració econòmica del continent —el carbó i l'acer— tenia molt de voluntarisme polític. El varen concebre com una primera etapa cap a la unificació política, no com un acte de submissió de les nacions als dictats dels mercats. Els últims a actuar com a homes d'Estat, per al millor i per al pitjor, foren sens dubte Kohl i Mitterrand. No eren de la mateixa pasta que els seus predecessors, però tampoc no eren simples executors dels consells d'administració dels grans bancs i de les institucions financeres internacionals.

La generació que en va prendre el relleu, a l'entrada del segle XXI, no té ni visió —es vanta de la seua manca d'idees i de valors, que considera una virtut del pragmatisme postideològic— ni coratge. Les seues decisions estan dictades gairebé sempre pels sondeigs d'opinió. N'hi ha una munió d'exemples, d'aquesta manca de visió i de coratge. Considerem només la qüestió de la immigració. Europa té necessitat d'immigrants, en té necessitat per a sobreviure, per aturar el seu declivi demogràfic, per fer rutllar les seues fàbriques, laboratoris i serveis, per conservar, doncs, la seua potència econòmica, per pagar les pensions a una població que envelleix, per obrir-se a un món globalitzat. Tots els observadors repeteixen aquesta constatació evident, banal, però les úniques mesures coordinades a escala continental que han estat capaços de prendre fins ara els nostres dirigents han estat el tancament de les fronteres, la militarització de les costes, l'expulsió dels sense papers, la multiplicació dels centres d'internament que funcionen com a llocs anòmics d'humiliació i de misèria. Europa considera els seus immigrants com una

amença. Fins al punt de refusar, en molts països, la naturalització dels «estrangers» nascuts al seu sòl i educats a les seues escoles; fins al punt de promulgar lleis que tendeixen a estigmatitzar els seus ciutadans de religió musulmana. Aquesta manca de visió i de coratge ha fet els nostres dirigents coresponsables de la massacre que es produeix tots els dies a la Mediterrània. Fins a la crisi dels refugiats de l'estiu i la tardor de 2015, les seues discussions no han girat mai al voltant de com acollir aquesta massa de persones desplaçades que fugen tot sovint de terres devastades per les nostres pròpies guerres. Tan sols es discutia sobre la manera d'aturar-ne la partença.

L'encarnació prototípica d'aquest nou personal polític sense visió ni coratge és Tony Blair, un autèntic artista de la mentida, de l'oportunisme i del *carrerisme* polític, avui caigut en un gran descrèdit al seu mateix país però que no deixa d'estar, tothora, implicat en un munt d'empreses lucratives. És un europeista convençut —el més europeu dels líders britànics d'ençà de la postguerra— i alhora l'emblema d'una mutació. El resultat d'aquesta mutació ha estat l'autodestrucció del projecte europeu. Per una banda, ha menat les elits polítiques —tant de dreta com d'esquerra— a concebre les institucions europees merament com agències d'aplicació i d'acompanyament de les mesures dictades pels mercats, és a dir, pel capitalisme financer. Per una altra, la manca de coratge els ha dut a bloquejar qualsevol avenç en el procés de construcció política. Pensen —obnubilats per les enquestes d'opinió i pel discurs mediàtic— que la política consisteix a afavorir l'economia de mercat, per un costat, i a picar l'ull a l'electorat de l'extrema dreta i xenòfoba, per un altre. La Unió Europea, paralitzada

entre la impossibilitat d'un retorn als vells estats nació sobirans i la incapacitat de dotar-se d'institucions federals, ha parit un monstre, històricament únic i sens dubte únic: la «troica», un organisme que no té ni existència juridicopolítica ni legitimitat democràtica, però que constitueix el veritable poder al continent. L'FMI, el BCE i la Comissió dicten la política als governs de la Unió, en verifiquen els resultats i decideixen els ajusts que hi cal fer. Fan i desfan governs, com en el cas d'Itàlia a la fi del 2011, quan Mario Monti, un home del BCE i de Goldman Sachs, substituï Berlusconi. De vegades van encara més lluny, com a Grècia l'estiu passat. El poder de decidir sobre la vida i la mort dels éssers humans –que era, segons Foucault, el tret distintiu del poder sobirà clàssic–, és precisament el poder que es va arrogar la troica en la crisi grega, quan va amenaçar d'asfixiar un país tot sencer.

Ara bé, aquest poder no és emanació de cap parlament ni expressió de cap sobirania popular, ja que l'FMI no pertany a la UE i el BCE és, segons els seus estatuts, una institució independent. Es tracta, doncs, com han remarcat diversos observadors, d'un *estat d'excepció*. Però aquest estat d'excepció no té gaires coses a veure amb les dictadures que s'han succeït al llarg de la història, de l'Antiguitat al segle XX, i que, segons la teoria política clàssica, eren expressió d'una tendència a l'*autonomia d'allò polític*. En la crisi actual de la UE aquest estat d'excepció no és transitori, constitueix el mode normal de funcionament de les institucions –l'excepció esdevé regla– i implica una submissió completa d'allò polític al poder de les finances. En poques paraules: un estat d'excepció que instaura una mena de dictadura del capitalisme financer. És aquest darrer qui fixa les regles: la troica vetlla

perquè els governs les apliquen. Així s'ha d'entendre l'ordoliberalisme del ministre de Finances alemany Wolfgang Schäuble: no un capitalisme sotmès a regles, sinó un capitalisme financer que dicta les seues pròpies regles, unes regles obligatòries. I qui millor que Jean-Claude Juncker podia encarnar aquest estat d'excepció financer? Juncker, durant vint anys al capdavant del Gran Ducat de Luxemburg –un Estat de sobirania fictícia, que té en la seua condició de paradís fiscal l'única raó de ser i la font de la seua prosperitat–, va fer del seu país la pàtria del capitalisme que escapa a les regles. La definició d'estat que donava Marx al segle XIX –el consell d'administració de la burgesia– sembla que ha trobat avui una encarnació perfecta en la UE.

Aquest estat d'excepció financer revela una altra paradoxa que té a veure amb el paper d'Alemanya, el país que n'és el gestor principal, amb la complicitat de la major part dels governs europeus. En l'època de la guerra freda, el mite de la «Gran Alemanya» havia esdevingut un tema historiogràfic, una mena de «futur passat» evocat adés amb nostàlgia, adés amb alleujament: la grandesa demoníaca de la «potència del mig» (Michael Stürmer), la *Mitteleuropa* somiada per Friedrich Naumann o el malson dels petits països atrapats entre Prússia i Rússia, la por dels quals a l'anihilació provocava la «histeria política» que va descriure de manera tan penetrant Istvan Bibó. Tanmateix, després de la caiguda del mur de Berlín i de la reunificació alemanya, Alemanya retrobà de sobte el seu status de *Macht der Mitte*, en el cor aquesta vegada d'una UE ampliada.

En 1990 aquest retorn de la «Gran Alemanya» espantava no sols els veïns sinó també una bona part dels seus mateixos ciutadans. Érem a pocs anys de distància de la

Historikerstreit—el virulent debat que havia oposat Jürgen Habermas a Ernst Nolte, el patriotisme constitucional al revisionisme històric— i en aquest context algunes grans figures intel·lectuals de l'RFA, començant per Günter Grass, demanaven el manteniment d'un país dividit en nom de la memòria dels crims nazis. La ferida havia de romandre oberta. Els polonesos exigien, com a mesura cautelar davant l'*Anschluss* de l'RDA, un nou tractat que reconegués les fronteres de la postguerra, la sacralització de la línia Oder-Neisse. Fou llavors que França, que des de sempre havia concebut el procés d'unificació europea com un mitjà per neutralitzar el seu poderós veí, donà llum verda a la unitat alemanya a canvi de la instauració d'una moneda comuna. En la visió maquiavèlica dels *énarques* francesos, que Mitterrand havia fet seua, l'euro havia d'absorbir el *Deutsche Mark* i d'aquesta manera ofegar les vel·leïtats conqueridores d'Alemanya. La creació d'una moneda única europea sense un estat europeu apareixia als seus ulls com una brillant estratègia de contenció.

La poderosa onada memorial que travesava llavors el continent, al centre de la qual se situava el record de l'Holocaust, generava la por a un retorn del pangermanisme i, alhora, la convicció que l'únic mitjà per allunyar aquesta amenaça era l'enfortiment de les institucions europees. El dia que Alemanya hagués renunciat al *Deutsche Mark* per a compartir l'euro amb els seus socis europeus —incloent-hi els països del Sud, d'Itàlia a Espanya, de Portugal a Grècia—, la por a veure un dia els tancs alemanys desplegats a Praga o Varsòvia, a París o a Milà, hauria desaparegut definitivament.

Vint-i-cinc anys després aquests temors fan somriure. Durant el quart de segle que

s'acaba d'escolar, la idea de reconstruir el Reich d'abans de la guerra no se li ha passat pel cervell a cap dirigent polític alemany. Avui en dia un gegantí memorial de l'Holocaust domina al centre de Berlín, al costat de l'antic Reichstag, i Alemanya és, sense cap mena de dubte, un dels països menys xenòfobs del continent, sense punt de comparació amb la França del Front National, la Itàlia de la Lega Nord i els seus congèneres del Regne Unit, Àustria, Bèlgica i Holanda, per no dir res dels nous països membres de la UE, entre els quals sobresurt el racisme d'estat hongarès. Allò del *Volk ohne Raum* ha esdevingut un mite arcaic, mentre que l'expansionisme alemany ha trobat en l'euro l'instrument més eficaç. L'Alemanya ordoliberal no té cap necessitat d'esdevenir una potència militar per a conquerir els mercats del continent. Amb l'euro ja en té prou. Vet ací, certament, la segona paradoxa d'Europa, que il·lustra una sorprenent heterogeneïtat dels fins: l'euro, que va nàixer per a contenir la potència alemanya, s'ha transformat en el mitjà d'aquest mateix expansionisme i, fins i tot, com es va posar de manifest en la crisi grega, en el seu símbol.

La unió monetària sense unió política està destruint la democràcia, perquè descredita els governs (tant de dreta com d'esquerra) obligats a l'austeritat i perquè agreuja les desigualtats socioeconòmiques entre els països del continent. La unió monetària —aliena a qualsevol idea democràtica de compartir recursos i mancada d'una estratègia per a un desenvolupament comú— ha esdevingut un mecanisme pervers que drena les riqueses dels països pobres cap als països rics. Hi ha aquí alguna cosa que recorda el colonialisme, per bé que avui no es tracta ja de saquejar les matèries primeres

d'un país, sinó més aviat de rapinyar-lo a través de l'*spread* [el diferencial de tipus d'interès]. D'aquesta manera, l'economia i els bancs alemanys prosperen a costa dels països endeutats.

Aquesta heterogènesi dels fins en el procés de construcció europea no palesa tan sols la ceguesa dels qui varen concebre la unió monetària. També posa de manifest la irresponsabilitat històrica dels seus beneficiaris. Si l'euro ha permès a Alemanya d'enriquir-se, no per això l'ha legitimat per a dirigir el continent: més aviat ha mostrat la seua incapacitat per assumir aquest paper. El nazisme, la derrota i la guerra freda extingiren les ambicions geopolítiques d'Alemanya sense esgotar tanmateix el seu egoisme nacional. Aquí es troba, sens dubte, una de les causes de la crisi europea, car Alemanya està condemnada, per la seua posició geogràfica, el seu pes econòmic i demogràfic, a tenir un paper dirigent al continent. Això exigeix dels seus líders –com en el cas dels pares fundadors de la Comunitat europea– visió i coratge, i això és precisament el que es troba a faltar en l'elit política alemanya actual. Una elit que no té ni una visió continental ambiciosa, ni el coratge necessari per a prendre opcions que eventualment podrien entrar en conflicte amb el seu egoisme nacional. Jürgen Habermas ha escrit que en les negociacions durant les quals Grècia hagué de sotmetre's al xantatge de la troica, Merkel i Schäuble aconseguiren esborrar en una sola nit l'esforç de moltes dècades esmerçat a tornar a Alemanya la seua dignitat al si de la comunitat internacional. Però el càstig imposat a Grècia és poca cosa al costat del colp que ha rebut la imatge i la credibilitat de la UE, si no la idea mateixa de la unitat europea. Els

líders alemanys no poden pretendre dirigir un continent de 500 milions d'habitants actuant com els representants del Bundesbank. «Dominació sense hegemonia» (*rule without hegemony*), la definició encunyada pels historiadors per a descriure el poder colonial britànic a l'Índia, s'ajusta bastant a la posició d'Alemanya en l'Europa contemporània. Merkel i Schäuble, d'altra banda, no són cap excepció: Sigmar Gabriel i Martin Schulz els segueixen, en una relació simbiòtica amb la dreta, que és el tret característic de la socialdemocràcia alemanya d'ençà, si més no, de Gerhard Schröder. Aquell dirigent que va passar en pocs mesos de la cancelleria alemanya al consell d'administració de Gazprom.

La tragèdia europea té també a veure amb el fet que aquesta manca palesa d'hegemonia alemanya va acompanyada de la passivitat còmplice dels altres països, començant per França, que ha esdevingut una ombra de si mateixa, per no dir res d'Itàlia i d'Espanya, que semblen reivindicar el seu paper d'alumnes submisos i obedients (sense cap diferència, una vegada més, entre la dreta i l'esquerra). La paradoxa alemanya, fet i fet, no és en el fons sinó un aspecte de la contradicció indicada al començament, la de la unificació progressiva d'un continent que no es reconeix ja ni en les seues institucions ni en les elits polítiques que les controlen. És evident que aquesta contradicció no podrà ser superada amb un replegament nacional i el retorn a les antigues sobiraniaes. Exigeix una refundació global del projecte europeu, és a dir, la fi de l'estat d'excepció que tenim a hores d'ara. Potser la crisi grega no haurà estat sinó el signe anunciador d'una mutació de molt més abast. □

Traducció de Gustau Muñoz